

УДК 331-55.1(=161.2):746.3(477)“1945/1949”

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2024.02.058>

КАРОЄВА ТЕТЯНА

докторка історичних наук, професорка кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5012-9513>

KAROEVA TETIANA

a Doctor of History, a professor at the Department of Culture, Teaching Methods of History and Auxiliary Sciences of History of Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5012-9513>

ГРЕБЕНЬОВА ВАЛЕНТИНА

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9343-7134>

HREBENOVA VALENTYNA

a Ph.D. in History, an associate professor at the Department of Culture, Teaching Methods of History and Auxiliary Sciences of History of Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9343-7134>

Бібліографічний опис:

Кароєва, Т., Гребеньова, В. (2024) Чоловіча сорочка в асортименті вишивального промислу України повоєнного часу (1945–1949). *Народна творчість та етнологія*, 2 (402), 58–67.

Karoieva, T., Hrebenova V. (2024) Men's Shirt in the Assortment of Embroidery Industry of Post-War Ukraine (1945–1949). *Folk Art and Ethnology*, 2 (402), 58–67.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2024. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ЧОЛОВІЧА СОРОЧКА В АСОРТИМЕНТІ ВИШИВАЛЬНОГО ПРОМИСЛУ УКРАЇНИ ПОВОЄННОГО ЧАСУ (1945–1949)

Анотація / Abstract

Мета статті – на прикладі випуску чоловічих вишиванок вінницькими художніми артілями охарактеризувати особливості функціонування вишивального промислу України повоєнного часу (1945–1949). Основою джерельної бази дослідження є архівний фонд Вінницької міжобласної художньої промислової спілки. У публікації акцентується увага на тому, що після Другої світової війни за браком коштів на відновлення всього індустріалізованого виробни-

цтва радянська влада зробила ставку на ручну працю кооперованих кустарів, які мали забезпечити випуск предметів широкого вжитку. Зокрема, вишивальний промисел мав виробляти одяг. У межах однієї регіональної спілки художніх артілей показано динаміку зростання обсягів виробництва, асортимент, вартість та географію поширення чоловічих вишиванок. Розкрито низку факторів, що сприяли їх популярності в СРСР: а) оскільки в плановому господарстві за Україною була закріплена спеціалізація у вишивальному промислі, то його продукція поширювалася по всьому Радянському Союзу; б) щорічний обсяг продукції був досить значним; в) простота крою та його економність робили сорочки конкурентноздатними в боротьбі з фабричною продукцією; г) використання коштовних тканин (шовку та маркізету) робили вишиті сорочки статусними; д) естетичність виробів та їх яскравість урізноманітнювали чоловічий гардероб; е) трендсеттерство Микити Хрущова впливало на партійно-радянську номенклатуру, а також тих заможних осіб, які могли придбати статусні речі. На цьому етапі чоловіча вишиванка була популярнішою за жіночу.

Ключові слова: чоловіча сорочка, вишиванка, вишивка, промислова кооперація, художня артіля, промислова артіля, вишивальний промисел, художній промисел.

The purpose of the article is to characterize the functioning peculiarities of the embroidery industry of post-war Ukraine (1945–1949) exemplified by men's embroidered shirts produced by artistic artels in Vinnytsia. The archival fund of the Vinnytsia Interregional Artistic Industrial Union serves as the primary source base for the research. It is emphasized in the published work on the fact that after the Second World War because of the lack of money for the restoration of all industrial production, the Soviet government has relied on the manual labour of cooperative artisans to ensure the production of widely used items. In particular, the embroidery industry has to produce clothes. The dynamics of production volume growth, assortment, cost and geography of distribution of men's shirts is shown within one regional union of artistic artels. Several factors contributing to their popularity in the USSR are revealed: a) since the planned economy in Ukraine has a fixed specialization in the embroidery industry, therefore its products are distributed throughout the Soviet Union; b) the annual production volume is quite significant; c) simplicity of cut and its cost-effectiveness have made shirts competitive against factory-produced goods; d) using precious fabrics (silk and marquisette) has made embroidered shirts prestigious; e) the aesthetic appeal and brightness of the products have diversified men's wardrobe; f) the trendsetting role of Mykyta Khrushchev has influenced the party-Soviet nomenclature elite, as well as affluent individuals who can afford prestigious items. Men's embroidered shirts are more popular at this stage than women's.

Keywords: men's shirt, vyshyvanka (embroidered shirt), embroidery, industrial cooperation, artistic artel, industrial artel, embroidery craft, artistic industry.

Вступ. У російській імперії початку ХХ ст. одним зі способів покращення економічного становища селянства вважався розвиток кустарних промислів. За українцями, попри поширеність вишивки в традиційному побуті інших слов'янських етносів, визнали першість у цій сфері. У передмові до альбому експонатів Всеросійської кустарної виставки в Санкт-Петербурзі (1913) згадувався особливий – «малоросійський» – блок кустарних промислів, що асоціювався з вишивкою та килимарством [9, с. 324]. Такий підхід відтворили й у радянському плановому господарюванні, коли в 1920-х роках за Українською СРР директивно закріпили спеціалізацію у вишивці. У монографіях, присвячених російським і білоруським художнім промислам, про неї взагалі не згадували або писали так само, як Л. Оршанський, автор однієї з перших радянських профільних узагальнювальних праць: «Жоден з інших

жіночих кустарних художніх промислів не може зрівнятися з мереживним за кількістю кустарниць і за своєю давністю: ні вишивальний, ні строчечний, ні пухов'язальний, ні бісерний, ні золотошвейний. Ткацький і килимарський в рахунок не йдуть, як не виключно жіночі промисли. А вишивальний і строчечний вже тому не витримують порівняння, що, по-перше, існування їх вельми недавнє (яких-небудь 2–3 десятки років) і по-друге, у більшості випадків ці промисли є штучно насадженими, а не самостійно розвиненими протягом століть під руками селянської жінки» [13, с. 29].

Вишивальний промисел на українських теренах розвивався активно, і в 1936 році, коли в СРСР з'явилося звання «майстер народної творчості», ним були відзначені й вишивальниці. Артільна продукція активно використовувалася з пропагандистською метою для репрезентації успіхів народної

творчості, популяризації етнічної спадщини народів СРСР. Завдяки економічній політиці радянського уряду та пропаганді за українками закріпилася слава вмiлих вишивальниць.

У радянській економіці, де промисловість була зосереджена на виготовленні засобів виробництва, художні промисли мали забезпечувати випуск предметів широкого вжитку. Майстри об'єднувалися в артілі, що функціонували в кооперативному секторі економіки, тобто вони мали власними зусиллями піднімати цей економічний блок. Радянська держава підтримувала кооперування кустарів, оскільки в такий спосіб ними простіше управляти і для здешевлення продукції централізовано постачати сировину, реалізовувати вироби. В умовах німецько-радянської війни 1941–1945 років та повоєнного відновлення економіки запит на функціонування промислової кооперації надзвичайно зріс, позаяк за браком коштів на механізоване виробництво предметів споживання держава зробила ставку на ручну працю кооперованих кустарів та їхній ентузіазм. Для жінок-вишивальниць, іноді чоловіків-інвалідів артіль ставала ще й джерелом додаткового / основного заробітку.

В Україні існує чималий науковий досвід студіювання вишивки. Етнологи й мистецтвознавці добре вивчили історію, мистецтво вишивання та його регіональні особливості. Утім, соціально-економічні аспекти цього мистецтва закриті для широкої публіки. Якщо про зусилля щодо організації вишивального промислу імперських часів писали чимало, то про його функціонування впродовж радянського періоду відомостей обмаль. На них можна натрапити в пропагандистських публікаціях звітнього характеру на зразок Н. Манучарової («Художня промисловість України») [10]. І лише сучасна дослідниця А. Варивончик, яка докладно вивчила організаційно-адміністративні та виробничі особливості діяльності художніх промислів [4; 6; 7], зачепила й вишивальний [5].

У запропонованій статті спробуємо на прикладі виробництва чоловічих сорочок вінницькими артілями охарактеризувати економічні особливості вишивального промислу в повоєнний час. Хронологічна верхня межа зумовлена адміністративною реорганізацією мережі художніх артілей УРСР. Якщо спочатку кооперативні підприємства регіонів об'єднувалися в міжобласні та обласні художні промислові спілки (художпромспілки), то 1949 року, після укрупнення, їх підпорядкували напряму республіканській спілці. Відтоді почався поступовий перехід від ручної праці до механізованої, організованої за промисловим зразком. Цей процес завершився в 1960 році одержавленням кооперативного виробництва.

Подільську, зокрема вінницьку, вишивку вивчають уже тривалий час. Л. Іваневич навіть підготувала історіографічний огляд цієї проблематики [8]. Комплексне етнологічне дослідження всього регіону здійснила Л. Булгакова-Ситник [3], Східного Поділля – Т. Причепій та Є. Причепій [14]. Існує чимало публіцистичних статей, присвячених окремим центрам вишивки (клембівській, городківській тощо) та майстриням. Публікації традиційно зосереджуються на історії, мистецтві та символіці вишивки як такої, а виробництво й організація вишивального промислу залишаються поза увагою. Лише за імперської доби на замовлення Подільського губернського земства цей промисел докладно вивчав О. Прусевич [15], який серед іншого оцінював його комерційні можливості.

Основою джерельної бази нашої розвідки став архівний фонд Р-3495 «Вінницька міжобласна художня промислова спілка (1946–1949)» [1], що зберігається в Державному архіві Вінницької області.

Виклад основного матеріалу. Зі звільненням Вінницької області (весна 1944 р.) приступили до відновлення місцевих артілей. Восени оголосили про 7 діючих артілей, які спочатку організаційно увійшли до складу Київської міжобласної художпромспілки,

згодом перейшли до складу Вінницької, що була створена 25 березня 1946 року. Нова спілка мала організувати розвиток художніх промислів у Вінницькій, Одеській та Кіровоградській областях [1, спр. 1, арк. 1]. Упродовж першого року діяльності налагодили роботу ще 6 артілей, отже, на кінець року в 13 артілях працювало 1348 осіб [1, спр. 53, арк. 18]. У наступні роки організовували та реорганізовували підприємства. Деякі з них швидко ставали бригадами у складі старих кооперативів. Усього наприкінці 1948 року працювало 12 артілей, що об'єднували 81 бригаду, де працювало 1856 осіб [1, спр. 63, арк. 14; спр. 279, арк. 56]. 1 листопада 1949 року Вінницьку художпромспілку як окрему структуру в обласній промисловій кооперації ліквідували [1, спр. 1, арк. 41], а артілі підпорядкували напряму Українській художпромспілці.

Артілі займалися вишивкою, ткацтвом, килимарством, гончарством, виготовленням іграшок, лозоплетінням, різьбленням по дереву. Основною спеціалізацією спілки була художня вишивка, килимарство та гончарство. Гострий брак коштів, спеціального обладнання та інструментів провокував підтримку саме тих художніх промислів, які не потребували складного обладнання. І вишивка була поза конкуренцією. Вона, на відміну від багатьох інших ремесел, вимагала мінімальних матеріальних витрат та організаційних зусиль. Усі артілі спілки, крім гончарної Бубнівської артілі імені Комінтерну, займалися вишивкою. У 1948 році 91,2 % всіх працівників в об'єднанні вишивали [1, спр. 360, арк. 5].

Закономірно, що з налагодженням мирного життя й відновленням економічних зв'язків кількість продукції зростала. Радянський плановий спосіб господарювання передбачав системне зростання виробництва, особливо після відміни карткової системи в 1947 році. Якщо в 1945 році Вінницька художпромспілка випустила продукції «художня вишивка» на 2932,7 тис. крб, то цілком очікуваним було різке зростання

плану першого мирного року праці 1946-го – до 5428,1 тис. крб [1, спр. 317, арк. 4]. Країна увійшла в мирне життя, і оскільки в 1947 році вишитої продукції реалізували на 9654,9 тис. крб [1, спр. 351, арк. 471], то в наступні роки знову планували значне зростання до 14 131,0 тис. крб у 1948 році [1, спр. 381, арк. 74], 15 064,6 тис. крб у 1949 році [1, спр. 299, арк. 17] (попри те, що Одеська артіль у 4-му кварталі 1948 р. вийшла зі спілки).

Майстрині виготовляли вишитий одяг для жінок, чоловіків і дітей, вишиту постільну білизну, предмети хатнього вжитку. Щодо чоловічого одягу, то вінничани виготовляли чоловічі сорочки двох фасонів: «українка» та «чумачка». «Чумачка» – сорочка без уставок, що кроїлася вперекидку, без плечових швів, з прямим пазушним розрізом та низьким комірцем-стійкою. Рукава були прямими, зі складеного вдвоє полотнища, пришивали їх просто до стану сорочки. Вишивка розміщувалася на пазусі, стоячому комірі та по низу рукава. «Українка» – це сорочка з відкладним комірцем, широкими рукавами, що призбирувались. Вишивка розміщувалася на пазусі, по коміру, на манжетах. (На західноукраїнських теренах вироблявся також фасон «гуцулка».) За кроєм чоловічі сорочки були простими, розкрій – економним, витрати часу на пошиття – малими, що робило їхнє виготовлення конкурентним, як порівняти з фабричними виробами, а вишивка надавала їм ще й оригінального вигляду.

Найпоширенішими місцевими техніками вишивки були «низь», «шабак», «кафасор», «вистідування», «хрестик», «виколювання», «стебнівка». Зазвичай чоловічі сорочки вишивали нитками кількох кольорів. Такій практиці сприяв брак ниток одного кольору. Вишивку урізноманітнювали за рахунок використання ниток різних кольорів, коли за принципом тональності, коли – контрасту. Як результат, вироби мали яскравий вигляд. Монохромність вишивки відходила на другий план, тим паче в подільській традиції орнаменти були строго геометричними,

поліхромними або з превалюванням чорного кольору з різнобарвним вкраплюванням. В умовах повоєнної бідності яскравий одяг приваблював особливо.

Більшість чоловічих сорочок виготовляли з лляного, напівлляного або бавовняного полотна, набагато рідше вишивали на шовку та маркізеті, хоча останнє відбувалося навіть під час війни. Спочатку шовк отримували у вигляді парашутів, відповідно виробляли поодинокі екземпляри. Згодом ситуація змінилася, і за рік спілка виготовляла сотні шовкових виробів для чоловіків, наприклад, у 1947 році – 588 [1, спр. 441, арк. 12]. Системне постачання сировини вінничанам розпочалося у 3-му кварталі 1946 року, коли отримали 3369,5 м полотна та 2444,3 м шовку [1, спр. 55, арк. 34]. А вже в 4-му кварталі 1946 року тільки в Городківську артіль «Художня праця» надійшло 3870 м лляної, 5902 м бавовняної та 488 м шовкової тканини [1, спр. 32, арк. 57]. Вінницька артіль «Художекспорт» за 1-й квартал 1947 року отримала полотна лляне – 1861 м, бавовняне – 2700 м та шовк / крепдешин – 2000 м [1, спр. 340, арк. 3]. Бавовняне полотно коштувало 17 крб 50 коп. за метр, лляне – 20 крб, а шовк та крепдешин – по 75 крб [1, спр. 340, арк. 3]. Тобто, попри високу вартість, використання шовку для виробів було звичною практикою. У масштабах промислової кооперації всієї України можна припустити, що шовкові чоловічі сорочки виготовляли тисячами, адже вінничани не могли бути монополістами на цьому полі.

У 1944–1945 роках артілі ще діяли спорадично, оскільки постійно не вистачало сировини. Наприклад, за 3-й квартал 1945 року Немирівська артіль «Червона вишивальниця» виготовила 172 чоловічі сорочки, а за 4-й – 62 [2, спр. 1, арк. 45, 47]. Перший план для Вінницької художпромспілки був складений на 1946 рік. Він передбачав випуск 20 445 чоловічих сорочок [1, спр. 312, арк. 16; спр. 315, арк. 7]. Наступного року планувалося виготовити 25 172 сорочки [1, спр. 441, арк. 12], 1948 року – 34 094 [1, спр. 317,

арк. 4]. Якщо припустити приблизно однакову потужність інших 8 спілок республіки, то наприкінці 1940-х років вони могли продукувати щороку щонайменше близько 250 тис. чоловічих вишиванок.

За діючим асортиментом, розробленим відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР 1948 року, Вінницька художпромспілка мала налагодити масовий випуск сорочок 5 видів [1, спр. 381, арк. 72]. Утім, наприкінці 1948 року вона звітувала виробами щонайменше 13 видів [1, спр. 416, арк. 38], що різнилися не лише за фасоном і тканиною, а й за обсягом вишитого та технікою його виконання. У кожній артілі популярними були свої орнаменти та техніки вишивки, а планове господарство вимагало уніфікації. Основу продукції спілки складали виробни групи обробки від 31-ї до 42-ї, зокрема у 1948 році планували тільки такі. (Чим вища група обробки, тим складніша та багатша вишивка.) Іноді в документах трапляються 11-та, 15-та, 48-ма та 52-га групи обробки, але такі сорочки не мали масового виробництва. Їхні партії обмежувалися одиницями, іноді кількома десятками. За відсутності плану на таку продукцію, складається враження, що їх виготовляли або на давальницькій сировині, або на замовлення впливових осіб та родичів. Найбільша кількість сорочок стабільно планувалася для груп обробки 31-ої, 34-ої та 36-ої (у 1948 р. – 85,1 %). Однак кількість виробів складніших груп обробки 42-ої та 44-ої також кількісно зростали: у 1947 році планувалося 2188 сорочок (обидві групи) [1, спр. 441, арк. 12], а у 1948-му – 2094 (лише група 42-га) [1, спр. 381, арк. 72].

Відпускна ціна сорочки групи обробки 34-ої варіювалася від 139 до 148 крб залежно від тканини та техніки вишивки, групи 36-ої – від 155 до 164 крб, групи 39-ої – 185 крб, а групи 42-ої – 205 крб [1, спр. 49, арк. 2–3]. Вартість шовкових і маркізетових виробів була вищою. У серпні 1948 року Городківська артіль виготовляла чоловічі сорочки (група обробки 40-ва) вартістю 322 крб [1, спр. 69, арк. 12].

Чоловічі сорочки стояли осібно в асортименті артілей. За обсягом вкладеної праці вони значно відрізнялися від жіночих блуз. (За прейскурантом жіночою сорочкою вважалася натільна білизна, еквівалент пізнішої комбінації. На її виготовлення витрачали від 0,3 години до 1 дня.) На вишивку 1 чоловічої сорочки відводилося від 1,5 до 5,5 (більшість продукції від 3 до 4,5) днів залежно від складності та обсягу вишивки, а 1 жіночої блузи – від 1 до 3,5 днів (переважно 3–3,5). Жіночу сукню могли вишивати від 1 до 4,5 днів (переважно 3–4) [1, спр. 416, арк. 18; спр. 373, арк. 53]. Здавалося б, жіночі виробу були вигіднішими для артілей, оскільки їх можна виготовити більше, вартість співвідносна із чоловічими, проте виробнича ситуація була протилежною. У 1946 році вінницькою спілкою планувалося зробити 4800 блуз та 1600 суконь проти 20 445 чоловічих сорочок, у 1947 році – 12 500 блуз та 8000 суконь проти 25 172 сорочок [1, спр. 312, арк. 2; спр. 441, арк. 12]. У 1948 році чоловічих сорочок мали виготовити на 6069,7 тис. крб, а жіночих сорочок, блуз, платів – на 4691,0 тис. крб [1, спр. 381, арк. 72]. Така практика відтворювалася й у наступні роки. Артїлі системно з року в рік продукували більше чоловічих сорочок, ніж всіх предметів жіночого гардеробу. Оскільки річні плани складала Українська художпромспілка за союзними планами, то можна припустити, що така сама практика була і в інших регіональних спілках.

За відомістю залишків готової продукції 1949 року на складах Вінницької художпромспілки чоловічих сорочок було значно менше – 1723 одиниці, а предметів жіночого гардеробу – 2557. Час перебування цих залишків також засвідчував постійний попит на чоловічу продукцію, тому що її затримка тривала місяць, а жіночих виробів – до 6 місяців [1, спр. 280, арк. 2–5].

Усе це разом свідчить про затребуваність чоловічих сорочок. Але ж на українських теренах, де переважало сільське населення, його чоловіча половина мала можли-

вість отримати сорочку в домашніх умовах. Вочевидь, ця багатотисячна продукція призначалася для міського населення, а також для чоловіків за межами України. Повоєнна фабрично-заводська промисловість не здатна була задовольнити багаторічний відкладений попит на одяг, адже держава зосередилася на відновленні засобів виробництва, а підприємства легкої промисловості отримували кошти за залишковим принципом. Промислова кооперація, попри ручну працю, у таких обставинах могла конкурувати з промисловим виробництвом. Чоловіча сорочка в цій конкуренції була вигіднішою.

З довоєнного часу промислові артїлі мали реалізовувати свою продукцію централізовано через державну торгівлю. Готуючись до скасування карткової системи на продовольчі та промислові товари, Рада Міністрів СРСР 9 листопада 1946 року ухвалила Постанову «Про розгортання кооперативної торгівлі в містах і селищах продуктами харчування і промисловими товарами та про збільшення виробництва продуктів харчування і товарів широкого вжитку кооперативними підприємствами» [12]. Упродовж 1947 року по всій країні розбудовувалася кооперативна торгова мережа. Вінницька спілка відкрила власні магазини у Вінниці та Одесі, планувала кіоску у Гайсині. У 1949 році її торгова мережа охоплювала магазин у Вінниці, ларьки – у Городківці та Соболівці, лотки – у Вінниці, Немирові та Вапнярці [1, спр. 472, арк. 8]. Діяв також магазин в Одесі.

Улітку 1947 року спілка встановила роздрібні ціни на свою продукцію в регіональній кооперативній торгівлі Вінницької та Одеської областей, орієнтуючись на комерційні. Чоловічі сорочки мали торгуватися за ціною, нижчою за комерційну у Вінницькій області на 23 %, а в Одеській – на 27 %. Знову ж таки знижка на чоловічі виробу була меншою, бо у Вінницькій області ціну на жіночий та дитячий одяг знизили на 25–27%, а в Одеській – на 30 % [1, спр. 29, арк. 21]. Отже, чоловічий одяг і в реалізації займав особливі позиції.

У грудні 1947 року карткову систему скасували. Відміна карток, установлення єдиних цін замість існуючих комерційних і пайкових, установлення цін на хліб і крупу на нижчому рівні, ніж пайкові, зниження комерційних цін на інші продовольчі товари та збереження зарплати робітників і службовців підняли купівельну здатність міського населення та збільшили попит на всі товари, зокрема на одяг.

Розширювалася географія реалізації продукції Вінницької художпромспілки. Якщо в 1-му кварталі 1947 року виробів відправляли у Вінницьку, Кам'янець-Подільську, Київську та Одеську області, то вже наприкінці цього року, готуючись до вільного поширення товарів, їх спрямовували в державну торгівлю на бази Міністерства торгівлі, кооперативну торгівлю – на бази Української коопторггалантереї та Української художпромспілки, власну торгову мережу, а також давальницьким замовникам [1, спр. 351, арк. 471]. Приблизно 50,2 % вишитої продукції реалізовувалися через державну торговельну мережу, що охоплювала весь СРСР. (Кооперативна торгівля зосереджувалася в межах республіки.) У січні 1949 року на I Всеросійському гуртовому ярмарку у ленінграді (нині – Санкт-Петербург) вінничани встановили прямі контакти з регіональними торговими базами. Упродовж 1-го кварталу відвантажили чоловічі сорочки в українські міста Ворошиловград (нині – Луганськ) – 940 одиниць та Сталіно (нині – Донецьк) – 1400 одиниць, російські Хабаровськ (4200 одиниць) та Холмськ Сахалінської області (1600 одиниць), а також узбецький Самарканд (350 одиниць) [1, спр. 452, арк. 3; спр. 461, арк. 1; спр. 462, арк. 1; спр. 464, арк. 1]. Тобто українські чоловічі вишиванки поширювалися по всій території СРСР.

Українському сільському населенню такий одяг був екзистенціально близький, але не доступний. По-перше, селяни не мали промтоварних карток і тому не могли його придбати, по-друге – не мали коштів. Вони задовольнялися виробами домашнього

виготовлення із саморобного або покупного полотна. Інша ситуація склалася з міським населенням, що ще в довоєнний час активно зростало і засвоювало модерну культурність, ідеалом якої був підкреслено міський спосіб життя. Відтепер із входженням у мирне життя та пришвидшенням трансформації традиційного суспільства вишиті речі допомагали містянам, особливо вчорашнім селянам, одночасно перебувати у двох вимірах: традиційної та модерної культури. Вишита сорочка нагадувала батьківський дім, але її виконання вже було осучасненим. Поки діяла карткова система, споживач міг придбати лише те, що йому пропонували за нормою, наприклад, замість фабричної чоловічої сорочки – вишиванку. З відміною карток споживач міг обирати товар, але через брак фабричної продукції йому знову пропонували вишиванку.

За даними 1956 року, у 1950 році середня місячна заробітна плата в СРСР була 646 крб, зокрема робітників у промисловості – 710 крб, у радгоспах – 383 крб, залізничників – 725 крб, освітян – 692 крб, працівників охорони здоров'я – 481 крб, апарату державних і господарчих установ та громадських організацій – 671 крб [11, с. 144], колгоспників – 166 крб [17, с. 143]. Вишита чоловіча сорочка найдешевшого масового виробництва (група обробки 31-ша) коштувала 122 крб (ціна виробництва, без торгової націнки), тобто її придбання було досить затратною статтею сімейних розходів, яку собі могли дозволити або забезпечені особи, або у випадку особливих урочистостей. А шовкові сорочки вартістю 322 крб взагалі були доступні дуже вузькому колу покупців. За численними спогадами повоєнного часу, чоловіки масово доношували військовий стрій, оскільки цивільного одягу було обмаль, і він був дорогий. Придбання коштовної шовкової сорочки можна розцінювати як елітарну покупку.

Про статусність сорочок як елемента чоловічого одягу певною мірою свідчить те, що вінничани виробляли маленькими пар-

тіями в кілька десятків (а іноді одиничними екземплярами) сорочки 11-ї групи обробки, що коштували 51 крб. Вони мали дуже скромну вишивку, але все ж таки були вишиванками. І саме це було важливим. Водночас щорічні сотні шовкових виробів знаходили своїх покупців. З огляду на те, що, наприклад, у 1949 році Ворошиловградська гуртова база галантереї за один квартал отримала 35 таких сорочок [2, спр. 13, арк. 59], можна припустити, що попит існував.

У споживачів у ці роки практично не було вибору. Держава відновлювала підприємства легкої промисловості за залишковим принципом та відкладала через брак матеріально-технічних можливостей їх модернізацію. Уважається, що довоєнний рівень обсягів покупок різної тканини та взуття був досягнутий у 1950 році [16, с. 468], і це після багаторічного відкладеного попиту на ці товари. В умовах дефіциту чоловічі вишиті сорочки, попри досить високу вартість, мали попит. Не випадково реорганізація управління художніми артілями пройшла наприкінці 1949 року: зростала конкуренція між фабричною та кустарною продукцією. Упродовж 1950-х років на тлі підвищення зарплатні та зниження собівартості товарів промислової кооперації останні ставали доступнішими для споживачів. І візуальний образ М. Хрущова, який у 1953 році став партійним, а згодом державним лідером країни, зробив вишиванку в очах радянського населення, особливо номенклатури, офіційно визнаною.

Висновки:

1. Популярність українських «вишиванок» певною мірою зумовлена міжсоюзною спеціалізацією радянських республік. Свідома відмова розвивати вишивальний промисел у російській рфср та білоруській рср призвела до занепаду цього виду місцевої народної творчості.

2. Повоєнний стратегічний курс СРСР на відновлення важкої промисловості, зокрема за рахунок легкої, поглибив відкладений попит населення на предмети широкого вжитку. Держава сприяла розвитку промис-

лової кооперації, продукцією якої розраховувала задовольняти повсякденні потреби громадян. Товарний асортимент промислових артілей, зокрема художніх, привчав населення сприймати вишиванку як елемент буденного одягу. Таку ситуацію закріплювала розподільча карткова система, яка за нормою пропонувала лише наявні товари.

3. Вишиванка промислової кооперації була сполучним елементом між традиційним і модерним суспільством. Традиційна народна культура, інтенсивно трансформуючись, інтегрувалася в модерну міську культуру впродовж другої половини XIX та XX ст. Зокрема, стандартизувалися фасони чоловічих сорочок, їхні декоративні прикраси – вишивка змінювалася в угоду декоративності та панівній моді. Крім того, у радянському модерному суспільстві повоєнного часу, хоча й повільно, але зростали стандарти споживання. Побутові речі вже мали задовольняти тягіння до затишку та комфорту. І елементи традиційної культури прилаштовували до нового розуміння комфорту. А ідеологічна кампанія боротьби з космополітизмом закріпила в суспільстві позитивне ставлення до елементів етнічної культури в повсякденному житті, особливо містян.

4. Виготовлення вишиванок не лише на бавовняному та лляному полотні, а й на більш вишуканих тканинах – батисті, маркізеті, крепдешині, шовку – переводило ці вироби в умових повоєнного часу в розряд елітарних речей, тобто предметів, доступних далеко не всім громадянам СРСР. Шовкова вишиванка була однозначно статусною річчю. Відповідно ті, хто зумів придбати хоча б полотняну сорочку, наближався до вищого статусу.

5. Вишиванки були просто красивими, яскравими та зручними. В умовах дефіциту будь-якого одягу красиві речі набували додаткової ваги. Чоловічі вишиванки, попри вищу трудомісткість, були більш популярним виробом, ніж жіночі. Специфіка крою сорочок робила їх зручними для реалізації,

оскільки один і той самий виріб підходив чоловікам різної комплекції.

6. Микиту Хрущова можна вважати трендсеттером чоловічої вишиванки. Якщо вишиванка в 1920–1930-х роках була звичним елементом одягу на українських теренах, у повоєнний час – урізноманітнювала товарний асортимент, то в другій половині 1950-х років набула популярності на теренах СРСР. Завдяки фотографіям та кінохроніці з М. Хрущовим вона почала сприйматися як елемент одягу партійних функціо-

нів. Торговельні мережі СРСР ще з кінця 1940-х років пропонували її навіть в азійських республіках; серед певних кіл населення вона стала ознакою престижності.

Утім, із завершенням «відлиги» та відставкою М. Хрущова ставлення до вишиванки змінилося. Вона зникла з гардеробу партійної номенклатури. Її носіння не заборонили, але вважали своєрідним порушенням інтернаціоналізму радянської культури. Вона викликала підозру в надмірному націоналізмі.

Джерела та література

1. Державний архів Вінницької області. Ф. Р-3495. Вінницька міжобласна художня промислова спілка. 1946–1949 рр. Оп. 1.
2. Державний архів Вінницької області. Ф. Р-5043. Виробничо-художнє об'єднання «Вінничанка» Республіканського промислового об'єднання художніх промислів УРСР. 1944–1973 рр. Оп. 1.
3. Булагова-Ситник Л. Подільська народна вишивка: етнографічний аспект. Львів, 2005. 325 с.
4. Варивончик А. Організація виробничо-промислової діяльності концерну «Укрхудожпром». *Вісник КНУКіМ. Серія : Мистецтвознавство*. 2019. Вип. 40. С. 177–182. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1176.40.2019.172700>.
5. Варивончик А. Українські художні промисли вишивального спрямування. *Мистецтвознавчі записки*. 2014. Вип. 25. С. 266–273.
6. Варивончик А. Художні промисли України: генеза, історична еволюція, сучасний стан та тенденції. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ : Ліра-К, 2019. 552 с.
7. Варивончик А., Бондар І., Швець І., Подволоцька О. Відновлення та розвиток художніх промислів України в 1940-х роках: адміністративно-організаційний аспект. *Питання культурології*. 2021. Вип. 38. С. 24–38. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.38.2021.245544>.
8. Іваневич Л. Народна вишивка українців Поділля: наукова розробка проблеми. *Питання історії України*. 2010. Т. 13. С. 201–207.
9. Кара-Василєва Т. Історія української вишивки : альбом. Київ : Мистецтво, 2008. 464 с.
10. Манучарова Н. Художня промисловість України. Короткий огляд. Київ, 1949. 94 с.
11. Народное хозяйство СССР за 1913–1956 гг.: краткий статистический сборник. Москва, 1956. 250 с.
12. О развертывании кооперативной торговли в городах и поселках продовольствием и промышленными товарами и об увеличении производства продовольствия и товаров широкого потребления кооперативными предприятиями: постановление Совета министров СССР, 9 ноября 1946 г. *Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам* : сборник документов. Москва, 1968. Т. 3. С. 350–363.
13. Оршанский Л. Художественная и кустарная промышленность СССР, 1917–1927. Ленинград, 1927. 84 с.
14. Причепій Т., Причепій Є. Вишивка Східного Поділля: структура орнаменту та спроба інтерпретації образів. Київ : Родовід, 2016. 341 с.
15. Прусевич А. Народное вышивание. *Кустарные промыслы Подольской губернии*. Киев, 1916. С. 305–334.
16. Советская жизнь, 1945–1953 : сборник документов / ЦСУ СССР. Москва, 2003. 720 с.
17. Труд в СССР. 1970–1987: статистический сборник. Москва, 1988. 302 с.

References

1. *State Archives of Vinnytsia Region*. Fund R-3495. Vinnytsia Interregional Artistic Industrial Union. 1946–1949. Inventory 1 [in Ukrainian and Russian].
2. *State Archives of Vinnytsia Region*. Fund R-5043. *Vynnychanka* Industrial and Artistic Association of the Republican Industrial Union of Artistic Industries of the Ukrainian SSR. 1944–1973. Inventory 1 [in Ukrainian and Russian].

3. BULHAKOVA-SYTNYK, Liudmyla. *Podillia Folk Embroidery: Ethnographic Aspect*. Lviv, 2005, 325 pp. [in Ukrainian].
4. VARYVONCHYK, Anastasiia. Organization of Production and Industrial Activity at the *Ukrainian Artistic Industry* Concern. *Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts. Art Studies Series*, 2019, iss. 40, pp. 177–182. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1176.40.2019.172700> [in Ukrainian].
5. VARYVONCHYK, Anastasiia. Ukrainian Artistic Crafts of *Ukrainian Artistic Industry* Concern the Embroidery Direction. *Proceedings on Art Studies*, 2014, iss. 25, pp. 266–273 [in Ukrainian].
6. VARYVONCHYK, Anastasiia. *Artistic Crafts of Ukraine: Genesis, Historical Evolution, Current State and Trends*. 2nd ed., revised and supplemented. Kyiv: Lira-K, 2019, 552 pp. [in Ukrainian].
7. VARYVONCHYK, Anastasiia, Ihor BONDAR, Iryna SHVETS, Olena PODVOLOTSKA, O. Renewal and Development of Artistic Crafts of Ukraine in the 1940s: Administrative and Organizational Aspects. *Issues of Culturology*. 2021, iss. 38, pp. 24–38. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.38.2021.245544> [in Ukrainian].
8. IVANEVYCH, Liliia. Folk Embroidery of Ukrainians of Podillia: Scientific Development of the Problem. *Issues of History of Ukraine*, 2010, vol. 13, pp. 201–207 [in Ukrainian].
9. KARA-VASYLIEVA, Tetiana. *History of Ukrainian Embroidery: An Album*. Kyiv: Art, 2008, 464 pp. [in Ukrainian].
10. MANUCHAROVA, Nina. *Artistic Industry of Ukraine. A Short Review*. Kyiv, 1949, 94 pp. [in Ukrainian].
11. ANON. *National Economy of the USSR for 1913–1956: A Brief Statistical Collection*. Moscow, 1956, 250 pp. [in Russian].
12. ANON. On the Development of Cooperative Trade in the Cities and Villages with Food and Industrial Goods and on the Increase in the Production of Food and Consumer Goods by Cooperative Enterprises: Resolution of the USSR Council of Ministers, November 9, 1946. *Resolutions of the Party and Government in Economic Issues: Collected Documents*. Moscow, 1968, vol. 3, pp. 350–363 [in Russian].
13. ORSHANSKY, Lev. *Art and Craft Industry of the USSR, 1917–1927*. Leningrad, 1927, 84 pp. [in Russian].
14. PRYCHEPII, Tetiana, Yevhen PRYCHEPII. *Embroidery of Eastern Podillia: Structure of the Ornament and an Attempt to Interpret Images*. Kyiv: Genealogy, 2016, 341 pp. [in Ukrainian].
15. PRUSEVICH, Alexander. Folk Embroidery. *Handicrafts of Podolsk Governorate*. Kyiv, 1916, pp. 305–334 [in Russian].
16. ANON. The Central Statistical Administration of the Soviet Union. *Soviet Life, 1945–1953: Collection of Documents*. Moscow, 2003, 720 pp. [in Russian].
17. ANON. *Labour in the USSR. 1970–1987: Statistical Collection*. Moscow, 1988, 302 pp. [in Russian].

Надійшло / Received 25.02.2024

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 11.06.2024